

Фисун Ю. Ю.,

кандидат юридичних наук, директор юридичного департаменту
Українського центру міжнародних гуманітарних програм

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СВОГО ПОГЛЯДУ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В ПРАКТИЦІ ООН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню практики ООН щодо свободи вільного вираження свого погляду з огляду на запобігання проявам нетерпимості, формуванням негативних стереотипів, стигматизацією, дискримінацією, підбурюванням до насильства і насильством щодо окремих осіб на підставі їх релігії і переконань. Розкрито еволюцію підходів ООН до врегулювання цих питань: від концепції дифамації релігій до концепції захисту від підбурювання до насильства, ворожого ставлення або дискримінації на основі релігії. Наголошено на перспективах «Стамбульського процесу».

Ключові слова: міжнародне право, права людини, свобода вільного вираження свого погляду, розпалювання ненависті, нетерпимість, злочин ненависті, дифамація релігій, підбурювання до насильства, дискримінація на основі релігії.

Постановка проблеми. Невпинні процеси глобалізації збільшують взаємопов'язаність і взаємозалежність держав, суспільств і народів. Фундаментальні проблеми сучасності стають транснаціональними за масштабами і глобальними по суті. У результаті зростаючої взаємозалежності окремі загрози і виклики, які раніше відносилися виключно до внутрішніх справ, тепер розглядаються як міжнародні, і їх вирішення потребує не тільки національних, але і міжнародних зусиль.

У політичному порядку денному на всіх рівнях все більшого значення набувають питання культурного і релігійного багатоманіття. Це пов'язано з низкою причин, це постійні міграційні потоки, які змінили склад населення у багатьох країнах світу; нові засоби комунікації, що призвело до розростання медіаконтенту; посилення протиріч і дискусій щодо системи цінностей і питань ідентичності, зростання кількості інцидентів, пов'язаних із дискримінацією, расизмом, нетерпимим і ворожим ставленням до окремих груп осіб, а також негативною стереотипізацією інокультурних феноменів.

Інституційною платформою для реалізації нового порядку денного для всього світу стала ООН, як універсальний орган по підтриманню міжнародного миру і безпеки. Особлива місія організації у збереженні традиційних фундаментальних цінностей і одночасному реагуванні на виклики мультицивілізаційного сьогодення. Одним з найактуальніших вимірів такої діяльності є гарантування права на свободу вільного вираження свого погляду і узгодження можливостей його реалізації з іншими правами, наданими окремим особам або групам осіб. Не можна не звернути уваги, що існують відмінності між державами-членами ООН, які впливають на ступінь, до якого організація може застосовувати цілісний і інтегрований інституційний підхід до сприяння у визначенні рамок і обмежень застосування свободи вільного вираження свого погляду згідно міжнародного права.

У даній статті досліджується серія резолюцій Комісії з прав людини ООН, Генеральної Асамблеї ООН, покликаних визна-

чити неприйнятність дифамації релігій з точки зору збереження людської гідності і реалізації основоположних прав людини (у період 1999–2010 рр.), а також резолюцій Ради з прав людини ООН, а також Генеральної Асамблеї ООН (у період 2011–2013 рр.) щодо боротьби з нетерпимістю, негативними стереотипами, стигматизацією і дискримінацією, підбурюванням до насильства і насильством щодо окремих осіб на основі їх релігії або переконань.

Мета статті полягає у висвітленні еволюції міжнародно-правових норм, які визначають і захищають право на свободу вільного вираження свого погляду у мультикультурному середовищі, під впливом різноманітних національних і культурних стандартів щодо взаємозв'язку між свободою вільного вираження свого погляду, дифамацією, висловлюваннями ненависті, захистом релігій і визнанням ключових цінностей, серед яких людська гідність та рівність.

Виклад основного матеріалу. Особливий інтерес в контексті досліджуваної проблематики представляє серія резолюцій ООН, які мають на меті визнати неприйнятність з точки зору реалізації основоположних прав людини, спочатку дифамації релігій, а згодом і виступів на захист міжрелігійної ворожечі, яка призводить до безперервного насильства на основі релігії і переконань. Такі резолюції приймалися Генеральною асамблеєю ООН з 1999 по 2014 рік. Їх можна розділити на дві категорії. Перша – це резолюції Генеральної Асамблеї ООН, прийняті в період від 1999 до 2010 року, які в тексті мають пряму згадку про висловлювання, охарактеризовані як «дифамація релігій», надалі ми їх називатимемо в тексті «резолюції про дифамацію релігій». До другої категорії потрапляють резолюції, які приймала Генеральна Асамблея ООН, починаючи з 2011 року, в них вже не було згадки про дифамацію релігій, вони зосереджувались на висловлюваннях на захист релігійної ненависті або підбурювання до дискримінації, насильства або ворожого ставлення проти фізичних осіб на основі їх релігії або переконань, далі ми їх називатимемо «резолюції про підбурювання».

Одвічним питанням лишається, як відрізнити дозволена реалізацію свободи вільного вираження свого погляду і неправомірне зловживання цією свободою у спосіб, що порушує право на гідність, рівність і повагу до віросповідання інших. Відповідь на це питання відрізняється поміж різними суспільствами і правовими системами та залежить від важливості, яку вони надають праву на свободу вільного вираження свого погляду порівняно із захистом інших цінностей. Впродовж останніх 15 років Організація Об'єднаних Націй створила глобальну платформу для спроб досягнути загального консенсусу щодо міжнародно-правових норм, які б певним чином обмежували свободу вільного вираження свого погляду з метою захисту права на свободу думки, совісті і релігії.

Організація ісламського співробітництва (до 2011 р. відома як Організація Ісламська конференція), ОІК, до складу якої входять 57 держав-членів, друга в світі за розмірами міжурядо-

ва організація після ООН, в якій вона має статус спостерігача, з 1999 р. успішно веде роботу щодо ініціювання ухвалення в рамках ООН рішень з питань, які, на думку ОІК, викликають занепокоєння як явні прояви релігійної нетерпимості в формі висловлювань ненависті.

У своїй першій Спостережній доповіді з ісламофобії, виданої у 2008 р. (Доповідь ОІК 2008 р.) [1] організація обґрунтувала причини своєї наполегливої позиції щодо прийняття таких рішень. Особлива увага зверталась на такі інциденти, як опубліковані в данських газетах, зокрема Jyllands Posten 30 вересня 2005 р., карикатури із зображенням Пророка Мухамеда, (де він був намальований з бомбою на голові), в яких ОІК знайшла прояви дифамації. У доповіді прямо наголошувалось на «правових наслідках ісламофобії» [1].

Відповідно до аргументації наведеної у Доповіді ОІК 2008 р. існує «нагальна потреба у створенні міжнародним співтовариством дієвих правових інструментів для протидії цій загрози» [1]. Також у цій доповіді стверджується, що «право на свободу вільного вираження свого погляду повинно реалізовуватися з одночасним усвідомленням відповідальності; саме по собі воно не є необмеженим дозволом ображати, провокувати та підбурювати до ненависті, або дискримінувати мусульман на основі їх віросповідання, зводячи на них наклеп, принижуючи або ображаючи священні релігійні символи ісламу і, таким чином, сіючи неспокій і насильство у суспільстві» [1].

З 1999 по 2010 роки Комісія з прав людини ООН (з 2006 р. перетворена на Раду з прав людини ООН) щорічно приймала резолюції з дифамації релігій, засуджуючи це явище і закликаючи до прийняття законів про його заборону. З 2005 по 2010 рр. вже сама Генеральна Асамблея ООН, вищий орган Ради з прав людини, приймала свої резолюції про дифамацію релігій. Але в цих резолюціях не містилося жодного визначення дифамації як такої з точки зору захисту релігій. Наводилися ознаки цього явища, його можливі наслідки, але формулювання чіткого визначення уникали.

Так, в резолюції Комісії з прав людини ООН «Дифамація релігій» 1999 р., висловлене «глибоке занепокоєння тим фактом, що іслам часто і несправедливо асоціюється з порушеннями прав людини і з тероризмом» [2]. У цій резолюції також висловлене «занепокоєння роллю, яку відіграють друковані, аудіовізуальні або електронні засоби масової інформації, а також інші засоби, у підбурюванні актів насильства, ксенофобії або пов'язаних з ними нетерпимістю і дискримінацією щодо ісламу або будь-якої іншої релігії» [2]. Вона заклікала «всі держави, в рамках своєї національної правової системи, а також у відповідності до міжнародних документів в галузі прав людини, вжити всі необхідні заходи для боротьби з ненавистю, дискримінацією, нетерпимістю і актами насильства, залякуванням і примусом, мотивованим релігійною нетерпимістю» [2].

Резолюція 1999 р. сконцентрована на дифамації ісламу, але в подальшому резолюції про дифамацію, маючи на меті викликати прихильність якомога більшої кількості держав, складалися своїм ініціатором, представниками ОІК, у більш загальних формулюваннях, щоб бути застосованими до всіх релігій. Такі резолюції приймалися впродовж наступного десятиліття щороку і були масштабнішими, більш часто використовуючи термін дифамація.

Так, через десять років після прийняття першої резолюції про дифамацію релігій Комітетом з прав людини ООН Рада з прав людини ООН та Генеральна Асамблея ООН прийняли дуже подібні резолюції під назвою «Боротьба з дифамацією релігій» [3; 4]. Версія Генеральної Асамблеї, резолюція 64/156, уособила все те, у що резолюції про дифамацію релігій перетворилися з роками.

У одному з вступних абзаців Резолюція 64/156 визначає, що «дифамація релігій представляє собою грубу образу людської гідності і призводить до незаконного обмеження свободи релігії, яка сповідується її послідовниками, і розпалюванню релігійної ненависті і насильства». У іншому вступному положенні в Резолюції зазначено, що дифамація релігій і розпалювання релігійної ненависті в цілому можуть «привести до соціальної дисгармонії і порушення прав людини», і висловлює збентеження «бездіяльністю окремих держав у боротьбі з поширенням цієї зростаючої тенденції і обумовленої цим дискримінаційної практики щодо послідовників певних релігій» [3].

У п. 5 Резолюції наголошується на «активізації після трагічних подій 11 вересня 2001 р. загальної кампанії по дифамації релігій і розпалюванню релігійної ненависті у цілому, в тому числі виокремленню мусульманських меншин за ознакою їх етнічної і релігійної приналежності» [3]. У п. 6 пов'язується боротьба з тероризмом з «дифамацією релігій і розпалюванням релігійної ненависті в цілому, що може посилити відмову членам відповідних груп у їх основних правах і свободах, а також їхнє економічне і соціальне відчуження» [3]. У п. 27 наголошується на взаємозв'язку між питаннями дифамації релігій і питаннями взаємного перетину релігії і раси, зростання підбурювання, нетерпимості і ненависті.

Іншими словами дифамація релігій, висловлювання ненависті та підбурювання до дискримінації, ворожого ставлення і насильства були поєднані у єдине ціле у резолюції під назвою «Боротьба з дифамацією релігій» з метою виправдання правових обмежень образливих висловлювань в рамках такої боротьби. Таким чином, окрім наголошення на необхідності боротьби з дифамацією релігій і з розпалюванням релігійної ненависті в цілому шляхом розробки стратегій і узгодження дій на місцевому, національному, регіональному і міжнародному рівнях шляхом освіти і просвітницької діяльності, резолюція також звертає увагу на законодавство окремих країн-членів, яке розглядалось як модельне у питаннях «попередження дифамації релігій і формування негативних стереотипів щодо релігійних груп» [3].

Вона також підтвердила видану Комітетом з ліквідації всіх форм расової дискримінації Загальну рекомендацію XV (42) до статті 4 Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, у якій Комітет зазначив, що заборона поширення будь-яких ідей, що ґрунтуються на расовій перевазі або ненависті, не суперечать праву на свободу вільного вираження свого погляду і у рівній мірі можуть бути застосовані до питань про підбурювання до релігійної ненависті [5].

Структуру тексту Резолюції 64/156 і подібних резолюцій Генеральної асамблеї про дифамацію релігій можна інтерпретувати так, що «дифамація релігій», «пропаганда релігійної ворожнечі» та «поширення будь-яких ідей, які представляють собою підбурення до релігійної ненависті» використовуються в тексті як одне й те саме з огляду на введення обмежень на свободу вільного вираження свого погляду. І особливий наголос робився не стільки на тому, чи були факти підбурювання насильства або дискримінації проти окремих осіб пропагандою релігійної ненависті, а скоріше на шкідливому змісті висловлювань, які вважалися образливими (тобто, наклепницькими) представниками віросповідання, яке і ставало предметом таких висловлювань. Передбачається, що такі висловлювання автоматично призводять до небезпечних наслідків, таких як насильство або дискримінація проти віруючих. І немає жодної необхідності доводити умисел того, хто говорить чи пише, або хоча б доводити обґрунтовано передбачуваний причинно-наслідковий зв'язок.

До 2009 р. у ООН зростало розчарування у концепції дифамації релігій. Насамперед через її двозначність і через занепокоєння, що спроби реалізувати на практиці передбачені нею заборони можуть становити загрозу фундаментальному праву на свободу вільного вираження свого погляду. На це неодноразово звертали увагу Спеціальні доповідачі ООН з сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з ними нетерпимості Гіту Муїгаї, з свободи релігії і віросповідання Астма Джахангір, заохочення і захисту свободи вільного вираження свого погляду Франк ля Рю. Кількість прихильників резолюцій про дифамацію релігій в ці роки значно знизилась.

У 2011 р. в результаті компромісної домовленості між ОІК та західними країнами курс Ради з прав людини ООН було змінено. Вона відмовилася від використання терміну «дифамація релігій» і починаючи з резолюції Ради з прав людини ООН 16/18 від 12 квітня 2011 р. почала йти мова виключно про підбурювання.

Так, резолюція відзначає занепокоєння випадками нетерпимості, дискримінації та насильства проти окремих осіб на основі релігії або віросповідання у всіх регіонах світу [6]. У концептуальних своїх положеннях, які знайшли подальший розвиток у серії резолюцій про підбурювання, прийнятий Радою з прав людини документ зосереджувався на захисті окремих осіб від підбурювання до насильства, ворожого ставлення або дискримінації на основі релігії, а не на захисті релігій як такої від висловлення критики, яку її послідовники апріорі повинні були вважати образливою. Нечіткий термін «дифамація релігій» був вилучений з риторики абсолютно і йому на заміну прийшли «висловлювання з пропагандою релігійної ненависті проти окремих осіб, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожого ставлення і насильства». Разом з тим з текстів резолюцій про підбурювання зникли прямі згадки про іслам або мусульман.

Використовувані в резолюції терміни, такі як «пропаганда», «релігійна ненависть» і «підбурювання» можуть стати предметом різноманітних тлумачень. Саме цей факт і став причиною часом діаметрально відмінних поглядів держав-членів ООН на формування міжнародно-правового стандарту у цій сфері.

У зв'язку з цим у 2011 р. у Стамбулі Генеральним секретарем ОІК Е. Іхсаноглу була ініційована зустріч з метою обговорення шляхів реалізації цієї резолюції, в якій взяли участь представники США і ЄС, Х. Клінтон і К. Ештон. В результаті цієї зустрічі було прийнято рішення продовжити міжнародні консультації з означеного кола питань, серія таких зустрічей отримала назву «Стамбульський процес». Незважаючи на нагальну необхідність врегулювання питань упередження підбурювання до дискримінації, ворожого ставлення і насильства через висловлювання, і на розпочатий діалог, вже до зустрічі 2013 р. у Женеві він майже зійшов нанівець через відмінність позицій країн-членів ОІК і західних країн у ставленні до свободи вільного вираження свого погляду і можливість її обмеження з огляду на захист релігії і переконань окремих осіб або груп осіб.

Висновок. Підсумовуючи, слід відзначити роль ООН як універсальної платформи для діалогу з питань, які викликають занепокоєння у світовому співтоваристві і її готовність реагувати на такі виклики. Одним з таких питань стала боротьба з нетерпимістю, створенням негативних стереотипів, стигматизацією і дискримінацією, підбурюванням до насильства і насильством над особами на основі їх релігії або віросповідання, яке знайшло відображення в документах організації з 1999 р. Впродовж цих років змінилися концептуальні підходи до вирішення проблеми, але невіршеним лишається фундаментальне питання, де та грань, по якій критичні висловлювання щодо релігії, які розглядаються як пропаганда релігійної ненависті, перетворюються у висловлювання, які підбурюють до протиправних дій, таких як

насильство або дискримінація проти прихильників конкретного віросповідання. І, безперечно, відповіді на ці питання повинні бути досягнуті в рамках «Стамбульського процесу».

Література:

1. First Observatory Report on Islamophobia, Organisation of Islamic Cooperation, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.foyer.be/IMG/pdf/Islamophobia-rep-en-2.pdf>.
2. Defamation of Religions. – UN Commission on Human Rights resolution. – 30 April 1999. – UN doc E/CN.4/RES/1999/82. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ap.ohchr.org/documents/E/CHR/resolutions/E-CN_4-RES-1999-82.doc.
3. Combating Defamation of Religions. – UN General Assembly Resolution. – 18 December 1999. – UN doc A/RES/64/156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/471/19/PDF/N0947119.pdf>.
4. Combating Defamation of Religions. – UN Commission on Human Rights resolution. – 26 March 1999. – UN doc A/HRC/RES/10/22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_22.pdf.
5. Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination. – 15 September 1993. – UN doc A/48/18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/502/16/PDF/N9350216.pdf>.
6. Combating intolerance, negative stereotyping and stigmatization of, and discrimination, incitement to violence and violence against, persons based on religion or belief. – UN Commission on Human Rights resolution. – 12 April 2011. – UN doc A/HRC/RES/16/18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/16session/A.HRC.RES.16.18_en.pdf.

Фисун Ю. Ю. Трансформація підходів к защите права на свободное выражение своего мнения в мультикультурной среде в практике ООН

Аннотация. Статья посвящена исследованию практики ООН относительно права на свободное выражение своего мнения с учетом проявлений нетерпимости, формированием негативных стереотипов, стигматизацией, дискриминацией, подстрекательством к насилию и насилием в отношении отдельных лиц на основании их религии и убеждений. Раскрыто эволюцию подходов ООН к урегулированию этих вопросов: от концепции диффамации религий до концепции защиты от подстрекательства к насилию, враждебности или дискриминации на основе религии. Акцентируется внимание на перспективах т.н. «Стамбульского процесса».

Ключевые слова: международное право, права человека, право на свободное выражение своего мнения, разжигание ненависти, нетерпимость, преступление ненависти, диффамация религий, подстрекательство к насилию, дискриминация на основе религии.

Fysun Y. Transformation of approaches to protection of freedom of expression in multicultural environment in the practice of the United Nations

Summary. The article researches the United Nations practice on protection of freedom of expression in view of the manifestations of intolerance, negative stereotyping, stigmatization of, and discrimination, incitement to violence and violence against, persons based on religion or belief. It discovers the evolution of UN approaches to the resolution of these problems, ranging from defamation of religions concept to the concept of protection from incitement to violence, hostility and discrimination based on religion or belief. Special focus is put on the perspectives of so-called «Istanbul process».

Key words: international law, human rights, freedom of expression, incitement to hatred, intolerance, hate crime, defamation of religions, incitement to violence, discrimination on the basis of religion or belief.